

TÜRKİYE'DE HOLLANDALI BİR SEYYAH: CORNELIS DE BRUYN VE GÖZLEMLERİ*

HİMMET UMUNÇ**

1652-1727 yılları arasında yaşamış olan Hollandalı ressam ve seyyah Cornelis de Bruyn, 1 Ekim 1674'te Lahey'den başladığı uzun bir Avrupa seyahatinden sonra¹, İtalya üzerinden deniz yoluyla 17 Temmuz 1678'de İzmir'e gelmiştir². Beş aya yakın İzmir'de kalan De Bruyn³, 4 Aralık'ta İstanbul'a yolculuk yapan bir Türk subaşı ile bir ağanın kafilelerine katılarak bu kentten ayrılmış ve başka bir Hollandalı tüccar ve iki Fransız ile birlikte, karadan Manisa ve Balıkesir yoluyla Bandırma'ya ve oradan da bir gemi ile 14 Aralık'ta İstanbul'a ulaşmıştır⁴. Bir buçuk yıl kadar İstanbul'da kalan⁵ De Bruyn, 1 Temmuz 1680'de buradan ayrılmış ve deniz yoluyla 6 Temmuz'da tekrar İzmir'e dönmüştür⁶. Yedi ay kadar İzmir'de kaldıktan sonra, 11 Şubat 1681 tarihinde İzmir'den deniz yoluyla ayrılarak Sakız ve Rodos'a uğrayıp, Mısır, Kutsal Topraklar ve Suriye'yi içine alan bir seyahate çıkmıştır. İki yıl süren bu seyahatinde dört ay Mısır'da kalmış⁷ ve buradan Kutsal Topraklar ve Suriye'ye geçmiştir; Kutsal Topraklar ve Suriye'de, 21 Temmuz 1681'den 06 Nisan 1683'e kadar, başta Yafa, Kudüs ve çevresi, Ramala, Karmel Dağı, Tabor Dağı, Ölü Deniz, Beytüllahim, Nasıriye, Akka, Beyrut, Lübnan Dağı, Trablusgarp, Sayda, Sur ve Halep olmak üzere, Roma ve Hıristiyanlık tarihi-

* Bu makalenin içeriği, 3.4.2008 tarihinde Ankara Hollanda Yükseköğretim Enstitüsü (Nederlands Instituut voor Hoger Onderwijs (NIHAJ))'da verdiğim konferansta özet olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim üyesi.

¹ Bkz. Le Bruyn, ss.1-16 (Bu makalede, metin olarak, De Bruyn'ın seyahatnamesinin aşağıda belirtilen ve 1700 Paris baskısı olan Fransızca çevirisi *Voyage au Levant* esas alınmış ve atflar için bu metin kullanılmıştır).

² Bkz. *Ayn.es.*, s. 20.

³ Bkz. *Ayn.es.*, ss. 22-36.

⁴ Bkz. *Ayn.es.*, ss. 36-38.

⁵ Bkz. *Ayn.es.*, ss. 39-155.

⁶ Bkz. *Ayn.es.*, ss. 155-61.

⁷ De Bruyn'ın seyahat ettiği gemi, önce Sur'a uğramış (28 Mart 1681) ve bir gece kaldıktan sonra Mısır'ın Dimyat limanına hareket etmiştir. 31 Mart 1681'de Dimyat'a varan De Bruyn'ın Mısır gezisi, 19 Temmuz 1681 tarihine kadar sürmüştür (Bkz. *Ayn.es.*, ss. 177-248).

nin coğrafyasını gezmiştir⁸. Gezisi en son Halep'te bitmiş ve tekrar İzmir'e dönmek için, bir kervanla Halep'ten İskenderun'a geçerek beş gün kadar burada kalmıştır⁹. Bir ticaret gemisi ile 15 Nisan 1683'te İskenderun'dan hareket ederek 19 Nisan'da Kıbrıs'ın Larnaka limanına varmış ve 15 Mayıs'a kadar Kıbrıs içinde geziler yapmıştır¹⁰. Kıbrıs'tan sonra 30 Mayıs'ta gemi ile Antalya'ya gelmiş ve böylece Osmanlı İmparatorluğu içindeki bu seyahatinin ikinci aşamasını tamamlamıştır¹¹. De Bruyn, Antalya'da on gün kadar Fransız konsolosunun misafiri olduktan sonra 10 Haziran'da bir kervanla hareket etmiş ve 23 Haziran'da İzmir'e ulaşmıştır¹². Burada bir buçuk yıla yakın bir süre daha kaldıktan sonra 25 Ekim 1684'te Venedik'e gitmek üzere gemi ile Türkiye'den ayrılmıştır¹³. Böylece, De Bruyn'ın Türkiye dahil Osmanlı İmparatorluğu içindeki seyahati, toplam altı yıl üç ay sekiz gün sürmüş ve bu sürenin dört yıla yakın bölümü Türkiye'de geçmiştir.

De Bruyn, bu seyahatinin öyküsünü, muhteşem gravürlerle süsleyerek daha sonraki yıllarda tamamlamış ve Hollandaca olarak *Reizen van Cornelis de Bruyn, door de vermaardste Deelen van Klein Azië* başlığı altında 1698'de yayınlamıştır; geniş bir Osmanlı coğrafyasını kapsayan bu seyahatnamesinde, De Bruyn, XVII. yüzyılın son çeyreğinde bu coğrafyadaki toplumsal yaşamı, halkı, tarihi, kültürleri, dinleri, milliyetleri, veba salgını gibi afetleri, yerel yöneticilerin tutumlarını, kentleri, kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklar ve kolaylıklar çerçevesinde ticarî ve diplomatik faaliyet gösteren İngiliz, Fransız, Venedikli ve Hollandalıları, doğal ve tarihî yerleri, arkeolojik kalıntıları, konaklama ve ulaşım durumunu yansıtmıştır. Seyahatname, yayımlandıktan sonra büyük ilgi çekmiş ve hemen Fransızca ve İngilizceye çevrilmiştir. Fransızca çevirisi *Voyage au Levant* olarak 1700'de Paris'te ve İngilizce çevirisi ise *A Voyage to the Levant* olarak 1702'de Londra'da yayımlanmıştır¹⁴. De Bruyn, 1701'de Rusya üzerinden İran, Hindistan, Seylan (Sri Lanka) ve Java adalarına kadar uzanan ikinci bir uzun seyahate daha çıkmış ve 1708'de tamamladığı bu seyahatini anlatan kitabını, *Reizen over Moskovie, door Persie en Indie* başlığı altında 1711'de yayınlamıştır¹⁵.

⁸ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 248-371.

⁹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 371-72.

¹⁰ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 372-87.

¹¹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 390-93.

¹² Bkz. *Ayn. es.*, ss. 393-96.

¹³ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 395-400.

¹⁴ Ayrıntılar için bkz. Lendering, "Cornelis de Bruyn."

¹⁵ Bkz. *Ayn. web.*

Biz bu makalemizde De Bruyn'in seyahatinin Türkiye bölümleri, özellikle onun İzmir ve İstanbul'a ilişkin anlatımları üzerinde duracağız, çünkü İskenderun ve Antalya'ya ilişkin gözlemleri çok sınırlı olup önemli ayrıntılar içermemektedir. Ancak, onun bu seyahatini değerlendirebilmek ve gözlemlerini yorumlayabilmek için, Türkiye ile Hollanda (ki aşağıda da değineceğimiz gibi, XVI. yüzyıldan itibaren Hollanda Cumhuriyeti olmuştur)¹⁶ arasındaki ilişkilerin tarihsel bağlamına kısaca bakmak ve Batı'da XVII. yüzyılda giderek öne çıkmaya başlayan şarkiyatçılık ilgisini ana çizgileriyle belirtmek yararlı olacaktır.

Türkiye ile Hollanda arasında resmî diplomatik ilişkilerin başlangıcı 1610'ların ilk yıllarına dayanmaktadır. Bu ilişkilerin kurulmasında ilk adımlar, Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın girişimiyle atılmıştır¹⁷. Tarihsel olarak bakıldığında, Hollanda, başlangıçta sadece Ijssel ırmağı ile Maas ve Ren ırmaklarının deltası arasındaki yarı bataklık ve seyrek nüfuslu bir bölge idi ve IX. yüzyıl Şarلمان (Charlemagne) döneminden beri yarı özerk bir kontlukla yönetilmiştir. Hollanda'nın, 1384'ten itibaren Burgonya Dükalığına ve 1482'den itibaren de Habsburg İmparatorluğu'na bağlandığını görürüz¹⁸. Habsburg İmparatoru Şarlken'in (Charles V'in), Hollanda dahil birleşik Felemenk eyaletleri üzerindeki tüm yetkilerini ve haklarını 1555 yılında oğlu İspanya Kralı Philip II'ye devretmesi üzerine, Hollanda ile birlikte Zeeland and Freisland gibi diğer eyaletler de İspanya krallığının yönetimine girmiştir¹⁹. Ancak, İspanya yönetiminin ağır ekonomik koşulları, idarî ve askerî baskıları, hem eyaletlerin geleneksel özerk yönetim haklarını hem eyalet meclislerinin yetkilerini kısıtlama girişimleri, çoğu Protestan olan eyaletlerde Katolikliği hakim kılma siyaseti ve tüm eyaletlerin oluşturmuş olduğu federal cumhuriyet yapısının üst yasama organı olan "Eyaletler Ge-

¹⁶ Hollanda Cumhuriyeti'nin ayrıntılı siyasi, sosyal ve ekonomik tarihi için, bkz. Israel, *The Dutch Republic*, özellikle ss. 179-1121.

¹⁷ Bkz. De Groot, ss. 48, 55-56, 58 ve 61; Çelikkol, De Groot ve Slot, ss. 16-17, 21 ve 23. Kahramanmaraş Süleymanlı (Zeytün) doğumlu olan Halil Paşa (1570-1629), devşirme olarak Enderün'da yetişmiş, sarayın çeşitli bölümlerinde görev yaptıktan sonra Sultan III. Murat'a "Doğancı Baş" olmuş ve daha sonra 1595 ve 1603 yılları arasında hükümdar olan Sultan III. Mehmet'in de en yakınında bulunmuştur. Saraydaki önemi devam eden Halil Paşa, Sultan I Ahmet (1603-1617) tarafından önce "Çakırcı Baş" (1606) yapılmış ve buradan da 1607'de Yeniçeri Ağalığına getirilmiştir. 1609'da ise terfien Kaptan-ı Derya'lık makamına atanmış ve bu görevi 1622 yılı sonlarına kadar sürmüştür. Halil Paşa'nın ayrıntılı yaşam öyküsü ve üstlendiği görevler için bkz. De Groot, ss. 48-82.

¹⁸ Bkz. Israel, *The Dutch Republic*, ss. 9-35

¹⁹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 129-35.

nel Meclisi” (*the States General*)’ın yetkilerini önemli ölçüde sınırlama çabaları sonucu, 1567’den itibaren eyaletlerde isyanlar artmaya başlamış ve bu isyanlar, 1572’den itibaren de Hollanda Cumhuriyeti’nin İspanya’dan bağımsızlığına yönelik ulusal bir ihtilâl dönüştürmüştür. Böylece, başlangıçta İngiltere’nin de Cumhuriyet yanında yer alması ile 1648 yılında Westphalia Barış Andlaşması’nın yapılmasına kadar sürecek olan İspanya-Hollanda “Seksen Yıl Savaşı” başlamıştır²⁰.

İşte, Osmanlı İmparatorluğu ile Hollanda Cumhuriyeti arasında siyasi ilişkilerin resmen kurulması böyle bir tarihsel bağlamda olmuştur. Aslında, daha 1560’ların sonlarında, Osmanlı hükümeti adına Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, Orange Prensi William I’e mektup göndererek, Philip II’nin Protestan Hollanda halkı üzerinde uyguladığı katı Katolik baskıya karşı Hollanda’yı desteklemiştir²¹. Öyle ki Hollandalı Protestanlar, üzerinde “*Liever Turks dan Paaps*” (Türk, Papa’dan daha hayırlıdır) yazılı gümüş bir hilâl takı taşımaya başlamışlardır²². Yine aynı dönemde, bir Türk temsilcinin, Anvers Kilise Heyeti’ne, Philip II’ye karşı Hollandalı Protestanların isyanını destekleyici ve teşvik edici mektuplar sunduğu bilinmektedir²³. Ayrıca, İspanyol donanmasının Hollanda’daki üssü Sluis limanını 1604’te ele geçiren Cumhuriyet güçleri, İspanyolların elinde bulunan ve gemilerde forsa olarak çalıştırılan 1500 kadar Türk tutsağı kurtarmış ve Hollanda cumhuriyet hükümeti bu olayı Osmanlı İmparatorluğu ile “dostane ilişkiler kurmak için iyi bir fırsat olarak” değerlendirmiştir²⁴. Nitekim, Eyaletler Genel Meclisi, 16 Ekim 1606’da, aldığı kararla, Sultan Ahmet I’e bir mektup yazılarak, “Hollanda’nın İspanya’ya ve Avusturya [Habsburg] Hanedanına karşı sürdürdüğü uzun savaş [Seksen Yıl Savaşı] ve İspanyol kadırgalarında [kalyonlarında] buldukları Sultan’ın tebasının tamamını nasıl serbest bıraktıkları hakkında” bilgi verilmesini benimsemiştir²⁵. Bu kararın yanı sıra, Genel Meclis, 3 Ocak 1608 tarihli bir mektupla da Osmanlı hükümetine başvurarak “doğrudan resmî ilişki kurulmasını önermiştir.”²⁶ İşte, Hollanda gemiciliğinin gücünü çok iyi bilen ve Osmanlı donanmasınca İspanya’ya karşı yürütülecek deniz savaşla-

²⁰ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 135-275 ve 478-546.

²¹ Ayrıntılar için bkz. De Groot, ss. 84-85.

²² Bkz. *Ayn. es.*, s. 85; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 2.

²³ Bkz. De Groot, s. 83; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 8.

²⁴ Bkz. De Groot, s. 93; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 13.

²⁵ Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 15.

²⁶ *Ayn. es.*, s. 15. Ayrıca, bkz. De Groot, ss. 92-93.

rında Hollanda donanmasından yararlanmak isteyen Kaptan-ı Derya Halil Paşa²⁷, 1610'da Genel Meclis'e bir mektup yazarak, hem de diplomatik ilişkilerin tesisi için bir temsilcinin görevlendirilmesini talep etmiştir²⁸. Bunun üzerine, Genel Meclis, daha önce Türkiye'de tüccar veya seyyah olarak bulunmuş olan Cornelis Haga adlı bir avukatı 1611'de Hollanda Cumhuriyeti'nin elçisi olarak görevlendirmiştir²⁹. İstanbul'a 17 Mart 1612'de gelen Haga, Halil Paşa'nın da güçlü desteğini alarak Sultan I. Ahmet'in huzuruna ancak Mayıs ayı içinde kabul edilebilmiştir³⁰. Genel Meclis'in talimatları doğrultusunda Osmanlı hükûmeti ile hemen görüşmelere başlayan Haga, "Landsadvocaat" Johan van Oldenbarnevelt'in³¹ hazırlamış olduğu taslak kapitülasyonlar metnini sunmuş ve Sultan I. Ahmet'in tuğrasını, Nişancı Başu ile Defterdar'ın imzalarını taşıyan "nihaî metin" 6 Temmuz 1612'de kendisine teslim edilmiştir³². Elçilik görevini 1639'a kadar sürdüren Haga, kapitülasyonların sağladığı hak ve ayrıcalıklar çerçevesinde, öncelikle Hollanda'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticaret ilişkilerini hızla geliştirmeye çaba göstermiş, bu amaçla İzmir, Halep, Larnaka ve Cezayir'de konsoloslukların açılmasını sağlamış ve kısa

²⁷ Bkz. De Groot, ss. 55 ve 58. Tarihsel olarak bakıldığında, 1571'de İnebahtı Deniz Savaşında Osmanlı donanmasının haçlı donanmasınca yok edilmesi üzerine Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa yeni bir donanma oluşturmuştu. Ancak, yeni dönemde yaşanan eğitimsizlik, yetişmiş ve deneyimli denizci eksikliği, gemilerin teknolojik geriliği, diğer yapısal ve idari sorunlar nedeniyle, Türk denizciliği özellikle 1590'lardan itibaren gerilemeye başlamıştı (bkz. Uzunçarşılı, ss. 315-16). Bu bağlamda, Kaptan-ı Derya Halil Paşa, İngiltere ve Venedik'in yanısıra, kuşkusuz, donanmayı güçlendirmek ve denizcilikteki yeni gelişmelerden yararlanabilmek için bu dönemde Avrupa'da en güçlü ticaret ve savaş donanmasına sahip olan ve gemi teknolojisinde büyük atılımlar yapmış olan Hollandalılarla işbirliği arayışları içine girmiştir. Hollanda gemiciliği hakkında bkz. Israel, *Dutch Primacy*, ss. 18-23 ve *The Dutch Republic*, s. 316.

²⁸ Bkz. De Groot, ss. 94-95; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 21; ayrıca, Israel, *The Dutch Republic*, s. 405. Krş. Uzunçarşılı, s. 236. Halil Paşa'nın mektupları hakkında ve bir mektubunun metni için, bkz. De Groot, 260-65.

²⁹ Bkz. De Groot, s. 98; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 16; ayrıca, Israel, *The Dutch Republic*, s. 405 ve *Dutch Primacy*, s. 98.

³⁰ Bkz. De Groot, ss. 99-125; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 16.

³¹ Hollanda Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve bağımsızlık mücadelesinde, Van Oldenbarnevelt (1547-1619) etkin rol oynamıştır. 1586-1618 yılları arasında "*Landsadvocaat*," yani Hollanda eyaletinin Eyaletler Genel Meclisi'ndeki sözcüsü olarak görev yapmış, İspanya'ya karşı federal cumhuriyeti yardım etmek için müttefik olarak Hollanda'da bulunan İngiliz askeri ve siyasi varlığına şiddetle karşı çıkmış, ancak İspanya ile 1609'da yapılan on iki yıllık andlaşma sonrasında federal cumhuriyet içinde ortaya çıkan şiddetli siyasi ve dini çatışmalarda Hollanda eyaletini federal cumhuriyetten ayırarak ayrı bir devlet yapma girişimleri ile suçlanmış ve 1619'da idam edilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Israel, *The Dutch Republic*, özellikle ss. 222-30, 234-40, 421-59.

³² Bkz. De Groot, s.120; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 17. Kapitülasyonların metni için bkz. De Groot, ss. 231-60.

sürede Türkiye ve Doğu Akdeniz ticaretinde Hollanda'nın üstünlüğünü tartışmasız hale getirmiştir³³.

Her ne kadar Türkiye ve Hollanda arasındaki siyasî ve diplomatik ilişkiler bu şekilde XVII. yüzyıl başlarında resmîyet kazanmışsa da, aslında Hollandalıların Türkiye ile bağlantıları çok eskilere gitmektedir. Ortaçağ'dan beri Kutsal topraklara seyahat eden Hıristiyan hacılar arasında Hollandalıların da bulunduğu bilinmektedir³⁴. Özellikle, Haçlı Seferleri'nde Flaman kontları Robert I, Robert II ve Philip gibi soylular ile askerlerin yer aldığı ve haçlı kuvvetlerinin Filistin'e taşınmasında Friesland ve diğer eyalet gemicilerinin etkin olduğu bir gerçektir³⁵. Ayrıca, 1520'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun, Macaristan'ı fethederek Orta Avrupa'ya yayılması ve, Kanunî Sultan Süleyman Süleyman'ın 1520'den 1566'ya kadar süren yönetiminde, her bakımdan en güçlü ve parlak bir döneme ulaşması, Türkiye'yi Avrupa'da ilgi odağı yapmıştır. Bu bağlamda, Türk toplumunu, yaşam biçimlerini, kültürünü, dinini, tarihini, siyasetini, ekonomisini, ordu ve donanması dahil tüm kurumlarını, dilini ve edebiyatını, gelenek ve göreneklerini, coğrafyasını, kentlerini, arkeolojik zenginliklerini, florasını ve faunasını, kısacası Türkiye'yi her yönüyle tanımak için, araştırma, seyahat, gözlemeleme, inceleme ve değerlendirme faaliyetleri yoğun olarak artmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren, Batıda, Türkiye odaklı şarkiyatçılık, hem bilimsel hem de genel ilgi olarak gelişme sürecine girmiştir. İşte, çağımız araştırmacılarından Edward Said'in, *Orientalism* adlı o çok popüler eserinde sözünü etmediği ve gerek Osmanlı İmparatorluğu'nu gerek Türkiye'yi ele almayarak eksik bıraktığı en temel gerçek, XVII. yüzyılda daha da ivme kazanan Türkiye odaklı bu Batı şarkiyatçılığıdır; yani, Avrupa'da şarkiyatçılık, Türkiye'ye yönelik olarak başlamıştır. Said ise Türkiye'den veya Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu bağlamda hiç söz etmemiş ve, daha sonraki başka bir eserinde ifade ettiği gibi, *Orientalism* kitabının, sadece "Orta Doğu ile sınırlı" olduğunu belirtmiştir³⁶.

³³ Bkz. De Groot, ss. 214-29; Israel, *Dutch Primacy*, ss. 98-101 ve *The Dutch Republic*, s. 313 ; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 37.

³⁴ Örneğin, 1106 baharında Kutsal Topraklarda, İngiliz, Hollandalı ve Danimarkalı büyük bir hacı kafilesi bulunuyordu. Bkz. Runciman, II, 91 and 249. Ayrıca, bkz. Heyd, s. 135.

³⁵ Bkz. Runciman, I, 113, 122 ve 199; II, 258; III, 9, 24, 26, 55, 56, 146, 147, 149 ve 150. Ayrıca, bkz. Heyd, ss. 265, 289-90, 301, 313, 433-34, 447 ve 542.

³⁶ Said, *Culture and Imperialism*, s. xi: "Orientalism [...] was limited to the Middle East." (Bu makalede, İngilizce, Fransızca ve Latince metin ve ifadelerin çevirileri tarafından yapılmıştır).

Said'in çok daha ciddi bir diğeri yanı sıra, Batılılar için, "Şark" kavramının, "ondokuzuncu yüzyıl başlarına kadar gerçekten sadece Hindistan ve İncil toprakları anlamına geldiğini" iddia etmesidir³⁷. Ancak, gerçek olan ise, Said'in, Batı şarkiyatçılığının ortaya çıkma ve gelişme dönemleri olarak gördüğü XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, "Orta Doğu"nun yer aldığı coğrafya, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası idi. Dolayısıyla, De Bruyn dahil bu coğrafyada seyahat eden ve gözlemlerde bulunan pek çok Avrupalı'nın seyahatnamelerinden de açıkça görüldüğü gibi, Osmanlı siyaseti, yönetimi, toplumsal yaşamı, kültürü ve değerleri –başka deyişle, Osmanlı varlığı, Osmanlılık ve Osmanlı şarklılığı– bu coğrafyayı tanımlayan en etkili temel öğe olmuştur. Ne var ki bu gerçeği görmediği veya görüp de belki bunu kasıtlı olarak göz ardı ettiği içindir ki Said, şarkiyatçılık incelemesinde, Türkiye'yi dışlamış ve Batı şarkiyatçılığının başlangıcını da XVII. yüzyıl yerine yanlış olarak XVIII. yüzyıla ilişkilendirmiştir³⁸.

Yine Said'in iddia ettiği gibi, geçmişteki Batı şarkiyatçılığının, Batılılar için tamamen bilimsel, kültürel ve dolayısıyla humanist amaçlı bir ilgiden kaynaklandığını söylemek yeterli bir tespit değildir³⁹. Batı şarkiyatçılığının hiç üzerinde durulmayan ve çok önemli olan bir diğeri yüzü de Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm özelliklerini ortaya çıkarma ve buna göre ileriye dönük, özellikle siyasî, ekonomik ve kültürel stratejilerin geliştirilmesine imkan verecek istihbarat ve raporlama birikimini oluşturma faaliyetleridir. Bu bağlamda, Türk dili, tarihi, edebiyatı, dini, kültürü, coğrafyası ve kurumlarına ilişkin olarak Batılı humanistler ve devlet görevlilerince yürütülen çalışmaların yanı sıra, Batılı seyyahların Türkiye'ye ve başta Mısır ve Doğu Akdeniz coğrafyası olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki diğer bölgelere yönelik seyahatleri de özellikle XVII. yüzyıldan itibaren artmaya başlamıştır. Görünür de salt humanist bir merak ve ilgiden kaynaklanmış gibi algılanabilen bu seyahatler ve XIX. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan Batılı arkeolojik faaliyetler, aynı zamanda birer istihbarat toplama ve olup bitenleri raporlama faaliyetleri idi⁴⁰. Buna en çarpıcı örnek, İngiltere'de Elizabeth I döneminden verilebilir. 1561 ve 1626 yılları arasında yaşamış olan Rönesans İngiliz düşünürü ve devlet adamı Francis Bacon, "Of Trauail" ("Seyahat

³⁷ *Orientalism*, s. 4: "the Orient, which until the early nineteenth century had really meant only India and the Bible lands." Ayrıca, bkz. *Ayn. es.*, s. 17.

³⁸ *Ayn. es.*, ss. 3, 7, 17 ve 31-73.

³⁹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 12-13, 19, 41-53 v.d.

⁴⁰ Örneğin, İngiliz arkeologların Türkiye'deki bu tür faaliyetleri için, bkz. Winstone, ss. 110-11; Umunc, "The Other Geography," s. 735.

Üzerine”) başlıklı denemesinde⁴¹, seyahatlerde “görülecek ve gözlemlenecek şeyler”⁴² olarak uzun bir liste vermiştir; bu listede, her türlü askerî tesis ve tahkimattan, tersanelere, askerlerin eğitime, kent ve kasabaların surlarına, evlerin yapısına, eski eser ve kalıntılara, kılık kıyafete, eğlencelere, düğünlere, cenazelere, idamlara, kavgalara, sağlık durumuna, önemli kişilere, köylerdeki yaşama kadar pek çok gözlemlenecek hususları belirtmiştir⁴³. Ayrıca, Elizabeth I döneminde (1558-1603), özellikle İspanya’nın giderek artan işgal veya saldırı tehditlerine karşı, William Cecil yönetimindeki İngiliz hükûmetinin aldığı en etkin önlemlerin başında, tüm Katolik Avrupa’yı kapsayacak bir istihbarat ağının oluşturulması gelmiştir. 1580’lerden itibaren bu ağın içine Osmanlı İmparatorluğunda dahil edilmiştir, çünkü İspanya’ya karşı Osmanlı hükûmeti ile ittifak arayışı içinde olan ve ayrıca imparatorluk topraklarında faaliyet gösteren İngiliz tüccarları için güçlü ayrıcalıklar elde etme peşinde olan Elizabeth I hükûmeti, oluşturduğu bu etkin istihbarat ağı ile Osmanlı İmparatorluğu’nu ve onun Avrupa siyasetini yakından izlemeye başlamıştır⁴⁴. İstihbarat için elemanlar, örneğin Christopher Marlowe gibi sadece üniversite öğrencileri arasından özenle seçilmiyordu⁴⁵, aynı zamanda diplomatlardan, elçilik görevlilerinden, seyyahlardan, gemicilerden, tüccarlardan, yabancı tut-saklardan, Kutsal Topraklarda bulunan din adamlarından, hacılardan, Avrupa ordularında görev alan paralı İngiliz askerlerinden, Sir Philip Sidney gibi Avrupa saray çevreleri ile yakın kişisel bağlar kuran soylulardan, yerli halktan ve daha nicelerinden bu amaçla yararlanılıyor⁴⁶ ve bulunulan ülkeye ilişkin her türlü gözlem ve izlenim, şu veya bu şekilde rapor ediliyordu. Nitekim, 1571 yılında Fransa’ya seyahate hazırlanan Rutland Kontu’na Cecil tarafından verilen talimat bu bağlamda çok anlamlıdır; Cecil, Rutland Kont’ndan,

“içinden geçilen ülkelerin [...] kimler tarafından, üst düzey görevlilerce mi yoksa aslarınca mı yönetildiğini, aynı ülkelerde hangi soyluların yaşadığını, ülkede adalet için Parlamentonun üstün bir yeri olup olmadığını, [...] hem doğanın hem toprağın sağladığı veya [...] sanayi ile üretilen önemli emtianın [...] neler olduğunu”⁴⁷

⁴¹ Bacon, ss. 73-76.

⁴² Bacon, s. 73.

⁴³ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 73-75.

⁴⁴ Elizabeth I dönemindeki istihbarat faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkiler için, bkz. Umunç, “On Her Majesty’s Secret Service”, özellikle ss. 904-915.

⁴⁵ Bkz. *Ayn. es.*, ss.907-08.

⁴⁶ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 905-07.

⁴⁷ Potter, s. 5: “the countries as you pass [...] by whom they are governed as well by superior officers as

öğrenmesini ister. Kuşkusuz, genel olarak XVI. ve XVII. yüzyıllarda ve daha sonrasında, Avrupa'da, dış ülkelere ve yabancı coğrafyalara seyahate çıkan çoğu kişiye bu tür talimatlar veriliyordu. Bu coğrafyalar içinde, şarkiyat çalışmalarını da dahil, özellikle yoğun bir dikkatle izlenen ve gözetlenen coğrafya, Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Hollanda Genel Meclisi'nin de aynı yöntemlerden faydalanma yolunu tercih etmiş olabileceği doğaldır.

Aslında, diplomatik ilişkiler 1612'de resmen kurulmadan çok önce Türkiye'de bulunmuş önemli Hollandalılar vardı. Örneğin, Ravesteinli Gerard van Veldwijk, 1544 yılında Habsburg elçisi olarak İstanbul'a gelmiştir⁴⁸. Yine Leidenli genç bir soylu olan Joris van der Does (Joris Douza, 1574-1599), Polonya elçisinin maiyetinde 1597'de İstanbul'a gelmiş ve burada, aslen Laheyli olan, ancak Müslümanlığı kabul ederek adını "Kaïke Mehmed" [Kayıkçı Mehmet] olarak değiştirmiş bulunan ve Osmanlı döneminde kadırga komutanlığı yapan "Adriaan Kant" adlı bir Hollandalı ile tanışmıştır⁴⁹. Ayrıca, XVI. yüzyılda ve 1612 öncesi yıllarda, Hollandalı ticaret gemileri, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türkiye'ye ve Doğu Akdeniz limanlarına serbestçe seferler yapıyor ve Hollandalı tüccarlar da başta İzmir, İstanbul, Ankara, Halep ve İskenderiye olmak üzere bölgenin önemli ticaret merkezlerinde faaliyetlerini sürdürüyorlardı⁵⁰; örneğin, tiftik ve yün ticareti için 1590'lardan itibaren Ankara'da faaliyet göstermeye başlayan Hollandalı tüccarlar, İngiliz Levant Kumpanyası'nın himayesi altında bulunuyorlardı⁵¹.

Türkiye'de faaliyet gösteren ve ticaret kolonisi oluşturan Hollandalıların sayısı, diplomatik ilişkilerin kurulması ve kapitülasyonların uygulanma-

by subalternall, what noble men have their habitation in the same countrys, whyther ther be any superior place of Parlement for justice in the country [...] what ar the principal commodities [...] as well of nature as the soyles or [...] by industry."

⁴⁸ Bkz. Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 2.

⁴⁹ Bkz. *Ayn. es.*, s. 11. Van der Does, Leiden Üniversitesi Kuratörü ve tarihçi olan babası Janus van der Does'a İstanbul'dan yazdığı uzun mektubunda Kayıkçı Mehmet'ten "duarum [...] trirerium praefectus" ["iki kadırganın komutanı"] olarak söz etmektedir. Toplam 144 sayfa olan mektup, Joris van der Does'ın genç yaşta 1599'da ölümü üzerine, aynı yıl Leiden'de "*Georgii Dousae de itinere suo Constantinopolitano epistula* [Joris Douza'nın İstanbul Seyahati Üzerine Mektubu]" başlığı ile yayınlanmıştır. Mektubun, Kayıkçı Mehmet ile ilgili bölümü için, bkz. Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 10: "Hagiensis quidam Apostata Kaïke Mehemed duarum [...] trirerium Praefectus" (Lahey'li bir dönme ve iki kadırganın komutanı olan Kayıkçı Mehmet).

⁵⁰ Bkz. De Groot, ss. 86-92; Çelikkol, De Groot ve Slot, s.105. Ayrıca, krş. Israel, *Empires and Entreposts*, s. 136.

⁵¹ Bkz. Barnett, s. 136.

ya başlamasından sonra hızla artmaya başlamıştır. 1609-21 yılları arasında, Hollandalı tüccarlar, Türkiye ve Doğu Akdeniz ile olan ticarete o kadar başarılı olmuşlardır ki başta İngiltere ve Venedik olmak üzere diğer Avrupa ticaret güçlerinin önüne geçmişlerdir⁵². Özellikle İzmir'de önemli bir Hollanda ticaret kolonisi oluşmuştur⁵³. Her ne kadar İspanya-Hollanda Seksen Yıl Savaşı'nın 1621-1648 döneminde, Hollanda'nın Türkiye ticareti gerilemiş ise de, 1648 Westphalia Andlaşması ile Otuz Yıl Savaşları'nın bitirilerek barışın Avrupa'da hakim kılınması, Hollanda üzerindeki İspanya ambargolarının kaldırılması ve denizlerde Hollanda ticaret konvoylarına yapılan İspanyol saldırılarının durması sonucu, Hollandalıların Türkiye'deki varlığı ve ticaret faaliyetleri hızla artmaya başlamış ve Hollanda-Türkiye ilişkileri giderek çok güçlenmiştir⁵⁴.

Dolayısıyla, De Bruyn'ın Osmanlı İmparatorluğu içinde seyahate çıkması tesadüf değildir. Her ne kadar kendisi, "en körpe yıllarımdan beri yabancı ülkelere seyahat etmek için içimde bastırılmayan şiddetli bir arzu hissetmişimdir" dese de⁵⁵, bu ifade bağlamında kendisinin, bu seyahati, sadece kişisel merakı ve ilgisi sonucu yapmış olabileceğini söylemek yeterli değildir. Aslında, De Bruyn'nın 1674'te seyahate çıkması ile 1670'lerin başında Orange Prensi William III⁵⁶ ile Hollanda Devlet Bakanı Johan de Witt arasındaki siyasî çatışma süreci⁵⁷ birbiri ile bağlantılı görünmektedir. William'ı fanatik derecede destekleyen De Bruyn'ın, Johan de Witt'in 1672'de uğradığı suikaste⁵⁸ karıştığı kuşkusuz, dönemin Hollanda hükümet çevrelerinde yaygındı, çünkü suikaste karışanlardan birisinin adının "Cornelis de Bruyn"

⁵² Bkz. Israel, *Dutch Primacy*, ss. 97-101.

⁵³ Bkz. *Ayn. es.*, s. 151: "the Dutch merchant colony which had arisen at Smyrna during Phase Two [1609-1621] [İkinci Aşama (1609-1621) sırasında İzmir'de oluşmuş olan Hollanda ticaret kolonisi]."

⁵⁴ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 202-04, 224-29, 257-58 v.d. ve *Empires and Entreports*, ss. 148 v.d.

⁵⁵ Le Brun, s. 1: "Je me suis senti des mes plus tendres années un penchant insurmontable à voyager les païs étrangers."

⁵⁶ İngiltere'de 1685'te kral olan James II'nin, katolikliği yeniden resmi devlet dini yapmak için Parlamento ile çatışmaya girmesi sonucu, İngiliz parlamentosu, Hollanda Stadholder'i Prens William III'ü kurtarıcı olarak davet etmiştir. William 500 civarında gemiden oluşan bir donanma ve bir ordu ile hareket ederek Devon'dan karaya çıkmıştır. William'ın gücünden çekinen James II, savaşa girmeden Fransa'ya sığınmış ve böylece kan dökülmeden bir ihtilâl gerçekleşmiştir. İngiliz tarihinde "Şanlı İhtilâl" ("The Glorious Revolution") olarak bilinen bu ihtilâl ile William, James II'nin kızı olan karısı Mary ile birlikte "William III" olarak İngiliz tahtına oturmuştur. Mary'nin 1694'te ölümünden sonra William III krallığa tek başına 1702'de ölümüne kadar devam etmiştir. Bu olaylar ve gelişmelerle ilgili olarak bkz. Trevelyan, ss. 342-53; Morrill, ss. 337-42; Langford, ss. 353 ve 356; Israel, *Dutch Republic*, ss. 841-62.

⁵⁷ Suikastın ayrıntıları için bkz. Israel, *Dutch Republic*, ss. 722-803.

⁵⁸ Bkz. *Ayn. es.*, s. 803.

olduğu bilinmekteydi. Nitekim, kendisi Mısır ve Suriye seyahatlerinden sonra tekrar İzmir'e geldiğinde, İzmir'deki Hollanda konsolosu Jacob van Dam bu kuşkuyu dile getirmiş ve aynı kuşkuyu İstanbul'daki büyükelçi Justinus Colyer'in⁵⁹ ve diğer görevlilerin de paylaştığını belirtmiştir ve van Dam bu kişinin De Bruyn'in kendisi olduğu yönündeki söylentilerden söz etmiştir⁶⁰. De Bruyn ise, sert tepki göstererek, bunun sadece bir isim benzerliği olduğunu, kendisinin böyle bir olayla ilişkilendirilemeyeceğini ve bu söylentilerin, kendisinin Livorno'da bu konu ile ilgili olarak yapılan tartışmalarda Orange Prensi'ni savunduğu için ortaya atıldığını ileri sürmüştür:

"Bu yalan söylentinin ilk temellerinin Livorno'da atıldığına inanıyorum. Orada, bu konu [suikast] üzerinde yapılan bir çok sohbet ben de vardım. Bu tartışmalarda, bazılarının kışkırtması ile belki de son derece heyecanlı bir şekilde hep Orange Prensi'nin çıkarlarını savunduğum içindir ki, isim benzerliği ile birlikte, cehaletten veya kötü niyetten, orada [suikaste] bulunan kişinin ben olduğum sonucuna varılmıştır."⁶¹

De Bruyn'in bu direnişine karşı konsolos van Dam, konuyu daha fazla uzatmamış, şaşılacak bir tavırla, ona yakınlık göstermiş ve sahip çıkmıştır⁶². Aslında, De Bruyn, İzmir'e ilk ayak bastığında doğrudan van Dam'ın evine giderek ona misafir olmuştur⁶³. Gerek konsolos gerek büyükelçi, Eyaletler Genel Meclisi'nin kararıyla 1668'de Türkiye'deki görevlerine başlamışlarsa da⁶⁴ 1672'de Johan de Witt'in öldürülmesinden sonra Hollanda Stadholder'liği (Devlet Başkanlığı) görevini üstlenen ve böylece siyasi gücü tartışmasız olan Prens William'ın Türkiye'deki temsilcileri olmuşlardır. Belki de bu nedendir ki Prens William'ın önemli bir gizli ajanı olduğundan kuşku duymadıkları De Bruyn'la Türkiye'de kaldığı sürece ilgilenmişler ve ona yardımcı olmuşlardır. Bir başka deyişle, eğer De Bruyn, Johan de Witt suikastine gerçekten katılmışsa –ki genel kuşku o yöndeydi–, onun Hollanda dışına çıkarılması ve İtalya üzerinden Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gönderilmesi, hem

⁵⁹ Justinus Colyer hk., bkz. De Groot, s. 228; Çelikkol, De Groot ve Slot, ss. 64-66.

⁶⁰ Bkz. Le Brun, ss. 397-99.

⁶¹ Le Brun, s. 398: "Je crois qu'on avoit jetté les premiers fondemens de ce faux bruit à Ligorne, où j'avois été present à plusieurs conversations qu'on avoit eues sur cette matiere, & dans lesquelles j'avois toujours les interests du Prince d'Orange, & peut être avec trop de chaleur au gré de quelques uns, on auroit conclu par ignorance ou malice, que j'étois cette personne là."

⁶² Bkz. *Ayn. es.*, s. 398.

⁶³ Bkz. *Ayn. es.*, s. 22.

⁶⁴ Bkz. De Groot, s. 228.

onu William'ın adamı olarak birkaç yıl gözden uzak tutma hem de Hollanda için istihbarat toplama ile görevlendirilme amacını içerdiği olabilir. Bu husus, çok uzak bir ihtimal değildir, çünkü o dönemin Hollanda ekonomisinde ve dış siyasetinde çok önemli ve etkili bir yeri olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ayrıntılı olarak yakından gözlemlemenin elbette pek çok yararları bulunmaktaydı. 1645-1669 Girit Savaşı'ndan yeni çıkmış⁶⁵, ancak Macaristan sorunları nedeniyle Habsburg İmparatorluğu ile çatışmaya başlayan⁶⁶ ve 1683 Viyana kuşatmasına hazırlanan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelerin izlenmesi stratejilerinin, Prens William için çok önem taşıdığı söylenebilir, çünkü Hollanda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasî ve ekonomik çıkarlarını, başta İngiltere ve Fransa gibi ticarî rakiplerine karşı korumak için büyük duyarlılık gösteriyordu. İşte, her ne kadar kendi anlatımlarında pek öne çıkmasa da De Bruyn'in Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı seyahatinin bu yönü göz ardı edilmemelidir.

De Bruyn'in anlatımlarında ilk bakışta öne çıkan ise Mehmet IV döneminin toplumsal, kültürel, ekonomik, coğrafi ve tarihî bir yansımasıdır. O yüzyıllarda Türkiye'ye seyahat eden her Avrupalı gibi, De Bruyn de gerek klâsik Yunan ve Roma mitolojisini ve tarihini gerek erken dönem Hıristiyan kültürünü ve tarihini iyice öğrenmiş olarak gelmiştir. Dolayısıyla, Türkiye coğrafyasına ve tarihine hep bu perspektiften bakmıştır⁶⁷. Ancak, bu genel perspektifin içine Türkiye gözlemlerini de katarak, okuyucularına Doğu-Batı mirasını ve bileşimini yansıtan bir öykülemeyi sunmuştur. Örneğin, İzmir'i anlatırken, kentin mitolojide adı geçen kral Tantalus tarafından ilk kez kurulduğunu, "Smyrna" adını kenti ele geçirmek isteyen bir Amazon kraliçesinden aldığını, Homeros'un doğum yeri olduğunu, depremlerle yıkılmış olan kenti Mark Antonius'un yeniden kurduğunu ve İncil'de sözü edilen yedi kiliseden birinin bu kentte bulunduğunu belirtir⁶⁸; kent çevresindeki tarihî yerleri ve arkeolojik kalıntıları anlatır⁶⁹.

Ancak, bu mitolojik ve tarihî anlatımlarının yanı sıra, İzmir'in XVII. yüzyılın son çeyreğindeki gerçeklerini sunar; kent ve çevresinde üç ay içinde

⁶⁵ Bkz. Uzunçarşılı, ss. 142-45.

⁶⁶ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 201-02.

⁶⁷ Bu bağlamda, İngiliz seyyahların Türk coğrafyasına bakışları için, bkz. Umunç, "The Other Geography", özellikle ss. 725-40.

⁶⁸ Bkz. Le Bruny, ss. 23-26.

⁶⁹ Bkz. *Ayn. es.* S. 23.

otuz bine yakın insanın ölümüne yol açan şiddetli bir veba salgını vardır⁷⁰. Öte yandan, seksen bin civarında nüfusu olan İzmir'in⁷¹ bereketli topraklarından fişkıran zenginliği ve bolluğu şöyle anlatır:

“İzmir çevresindeki bölgeye bakıldığında, büyük bölümüyle burası, incirler, bağlar ve zeytinlerle dolu son derece verimli bir ovadır. Her tarafta, dünyanın uzaktan en güzel manzarasını oluşturan bahçeler ve mesire yerleri görülür. Burada bol bol gıda vardır.”⁷²

Bu zenginliği ile İzmir, “ticaret için tüm Doğu'nun birinci kentidir.”⁷³ İşte, yukarıda da değindiğimiz gibi, De Bruyn da Türkiye ve Doğu Akdeniz ticaretinde Hollanda'nın özellikle İngiltere'ye karşı sağladığı üstünlüğünü İzmir limanında gözlemler ve şöyle der:

“Bizim [Hollandalı] filolar, güçlü konvoyların eşliğinde, yıllardan beri buraya [İzmir limanına] büyük miktarda Hollanda dokumalarını ve başka pahalı malları taşımaktadırlar. Filolar buraya geldiklerinde, deniz kıyısında binlerce kişinin koşuşturduğu görülür, çünkü o gemilerin yüklü olduğu malların bir bölümü, gerek Türkler gerek Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar olarak bu ülke insanların yararına [..]. Aynı insan kalabalığı, İngiliz filosu olsa bile, diğer gemiler geldiğinde hiç bir zaman görülmez, çünkü onların gemilerinde kendi yerli mallarından başka hiç bir mal yüklü değildir.”⁷⁴

Ashında, De Bruyn İzmir'in ticaret yaşamını çok iyi gözlemlemiştir. Nitekim, limandan Hollanda'ya ihraç edilen malların çeşitlerini, nereden geldiklerini ve kervanların geli-gidiş zamanlarını ayrıntılı olarak verir; örneğin, Ermenilerce getirilen İran ipeklileri, Manisa'nın pamuk iplikleri ve

⁷⁰ Bkz. *Ayn. es. s. 22*. De Bruyn'dan yüzyıl kadar sonra (1764-65 yıllarında) İzmir'i ziyaret eden İngiliz seyyah Richard Chandler da kentteki veba salgınlarından söz etmiştir. Bkz. Chandler, ss. 212-25.

⁷¹ Bkz. *Le Brun*, s. 27.

⁷² Bkz. *Ayn. es. s. 27*: “Pour ce qui regarde le País des environs de Smyr ne, c'est en grande partie une plaine fort fertile plantée de quantité de figuiers, de vignes & d'Oliviers; de tous côtez on voit des jardins & des lieux de plaisance, qui font de loin la plus belle perspective du monde. Les Vivres y sont en abondance.”

⁷³ Bkz. *Ayn. es. s. 27*: “la premiere ville de tout le Levant pour le commerce.”

⁷⁴ *Ayn. es. s. 28*: “Nos [Hollandois] Flottes accompagnées de bons convois y [à İzmir] ménent tous les ans une grande quantité de Draps de Hollande, & d'autres riches marchandises, & lors qu'elles y arrivent on voit accourir sur le bord de la mer des milliers de personnes, parce qu'une partie des marchandises dont ces vaisseaux sont chargez sont pour le compte des habitants de ce país là, tant Turcs que Juifs, Armeniens & Grecs [...]. On ne voit jamais la même affluence de peuple, quand les autres vaisseaux arrivent, non pas même quand c'est la Flotte des Anglois, parce que leurs navires ne sont jamais chargez d'autres marchandises que de celles de leur Nation.”

kaput bezleri, Ankara'dan on altı günde kervanlarla getirilen parlak tiftik ve yünlü mallar, deve tüyü kumaşlar, halılar, kilimler, yatak örtüleri ve palamut, ihraç mallarından bazılarıdır⁷⁵. Bir başka ilginç gözlemi ise, İzmir'de yaşayan ve hepsi Türk kıyafeti giymiş olan Hollandalı, İngiliz, Fransız ve Venedikli tüccarlarla ilgilidir. Sayıca Fransızlar daha çok olmalarına rağmen, ticaretleri çok yetersizdir; Venedikliler sayıca çok azdır ve hemen hemen hiç ticaretleri yoktur⁷⁶. İngilizler ve Hollandalılar da sayıca çoktur ve Hollandalı tüccarlar ikişerli veya üçerli olarak on bir evde oturmaktadırlar⁷⁷.

De Bruyn, Türkiye ile ilgili en ayrıntılı gözlemlerini bir buçuk yıl kaldığı İstanbul'da yapmıştır. Genel olarak, bu gözlemlerinde, çoğu İngiliz seyahatçıların anlatımlarında çok belirgin olan ve onların Türkiye'ye ve Türk insanına bakış açısını biçimlendiren ön yargılar veya içselleştirilmiş derin bir Türk karşıtlığı yoktur⁷⁸. Ancak, İslamiyete bakışında tamamen ön yargılı ve reddedici bir yaklaşım ortaya koyar. O nedenle, İslamiyetten söz ederken, "Hıristiyanlar, Museviler ve putperestler nezdinde daha yararlı gibi görünen [inanç ve düşüncelerin] kötü bir şekilde hazmedilmiş bir montajı,"⁷⁹ ve "saçma öğretiler"den oluşan bir din⁸⁰ olduğunu söyler. Daha da ileri giderek, "Sergius" adlı bir keşişin, kendi öğretileri ile Hz. Muhammed'i yetiştirdiğini⁸¹ ve Kur'an'ın baştan başa "hayaller ve aşırılıklar"la dolu olduğunu bağınazca iddia eder⁸². Her ne kadar anlatımlarında birkaç kez "Müslümanlar" ifadesini kullansa da⁸³ bunun yerine genellikle "Muhammediler" ifadesini tercih eder, çünkü İslamiyeti, Hıristiyanlık veya Musevîlik gibi semavî bir din olarak değil, Hz. Muhammed tarafından uydurulmuş anlamında "Muhammed'in dini"⁸⁴ veya "Muhammedî inanç"⁸⁵ olarak görür. Ayrıca, Hz. Muhammed'in kişiliğine de yönelik tezyif edici söylemler kullanır⁸⁶. Aslında, De Bruyn'ın İslamiyete ilişkin tüm bu olumsuz söylemleri, kendisinin de birkaç kez açık-

⁷⁵ Bkz. *Ayn. es.* s. 28. Türkiye'nin ihracatında önemli bir emtia olan palamut, dönemin Hollanda dokuma sanayiinde boya hammadesi olarak kullanılıyordu.

⁷⁶ Bu durum, Osmanlı-Venedik Savaşı'nın bir sonucu olabilir.

⁷⁷ Bkz. *Ayn. es.* ss. 35-36.

⁷⁸ Bazı örnekler için bkz. Umunç, "The Other Geography", özellikle ss. 723-40.

⁷⁹ Le Brun, s. 83: "[...] un assemblage mal digeré de ce qui leur a paru de meilleur parmi les Chrétiens, les Juifs, & les Idolâtres."

⁸⁰ *Ayn. es.*, s. 87: "[les] preceptes ridicules."

⁸¹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 78 ve 117.

⁸² *Ayn. es.*, s. 79: "[...] toutes les rêveries & toutes les extravagances de l'Alcoran [...]."

⁸³ *Ayn. es.*, örneğin ss. 77 ve 78.

⁸⁴ *Ayn. es.*, s. 77: "[...] la Religion de Mahomet [...]."

⁸⁵ *Ayn. es.*, s. 77: "la foi Mahometane."

⁸⁶ Bkz. *Ayn. es.*, s. 78.

ça belirttiği gibi, 1650'li ve 1670'li yıllar arasında Türkiye'de bulunmuş Paul Rycaut, Jean de Thévenot ve Guillaume-Joeseph Grelot'nun Türkiye ve İslamiyet karşıtı anlatımlarına dayanmaktadır⁸⁷. Ancak tüm bu İslamiyet karşıtı söylemlerin ana kaynakları çok daha önceki yüzyıllara gitmektedir. Günümüz tarihçisi Norman Daniel'in da kapsamlı araştırmalarından görüleceği gibi, İslamiyetin ortaya çıkmasından sonra, bu tür karşıt söylemler, Şamlı Yuhanna (676-749) gibi Ortaçağ Hıristiyan ruhbanlığının önde gelen düşünürleri ile başlamış⁸⁸ ve sonraki yüzyıllarda Hıristiyan Batı'nın Türkiye ve Türklere yönelik karşıt söylemlerini de kapsayan saldırgan ve karalayıcı bir gelenek haline dönüşmüştür. Bu nedendir ki Osmanlı döneminde Türkiye'ye gelen her Batılı, aldığı eğitimin ve bu karşıtlık geleneği bağlamında Batı'da yazılmış kitapların etkisiyle, Türkiye'ye, Türk insanına ve İslamiyete karşı hep ön yargılı bir yaklaşım ve düşmanca bir ayrımcılık içinde olmuşlardır. De Bruyn'ın de özellikle İslamiyete bakışı aynı etkinin altında olmuştur.

Ancak, De Bruyn'ın Türk insanına, toplum yaşamına, genel kültürüne, tarihine ve coğrafyasına bakışı, bizzat kendi gözlemlerine dayanmış ve sonuçta onu yer yer romantik değerlendirmelere yöneltmiştir. Örneğin, İstanbul'un konumu ve coğrafyası, daha ilk anda onun üzerinde derin bir izlenim bırakır ve şöyle der:

“Dışarıdan bakılınca, o [İstanbul] bir dünya gibi görünüyor ve bu gök kubbenin altında daha güzel bir manzara bulunabileceğine inanıyorum”⁸⁹

İstanbul limanının hareketliliği ve güvenli konumuna olan hayranlığını şu sözlerle ifade eder:

“Doğa, [...] hattâ en büyük gemiler için bile, dünyanın en güzel limanını yaratmış.”⁹⁰

⁸⁷ Bkz. *Ayn. es.*, [sig. 3r-v] ss. 77, 78 ve 79. Rycaut, 1667 ve 1678 yılları arasında İngiltere'nin İzmir konsolosu idi. İslamiyet ve Türkiye karşıtı *The Present State of the Greek and Armenian Churches* adlı kitabı 1678'de Londra yayınlanmıştır. Jean de Thévenot (1633-1667) ise 1655 ve 1656 yıllarında İstanbul ve İzmir'de bulunmuş ve seyahat notlarının bir bölümü 1665'te yayınlanmıştır; daha sonra Filistin, Suriye, Irak ve İran'a yaptığı seyahati ile ilgili notlarını içeren *Voyages* kitabı, 1674 ve 1684'te II. ve III. Bölümler olarak basılmıştır. 1630'da doğan Guillaume-Joeseph Grelot, seyyah olarak İstanbul'a gelmiş ve *A Late Voyage to Istanbul* adlı seyahatnamesini yazmıştır.

⁸⁸ Bkz. Daniel, ss. 13-20 ve 35-218.

⁸⁹ Le Brun, s. 40: “Elle [İstanbul] paroît par dehors comme un monde, & je ne crois que sous le Ciel on puisse trouver un plus belle vuë.”

⁹⁰ *Ayn. es.*, s. 50: “La Nature [...] a fait le plus beau Port du monde, même pour les plus grands vaisseaux.”

De Bruyn, Boğaz boyunca yaptığı geziler sırasında kıyılardaki saray, köşk ve yalılarından o denli etkilenir ki⁹¹ Boğaz manzarasının da verdiği coşku ile izlenimlerini şiirsel bir dille anlatmaya çalışır:

“İnsan bu büyük kentin limanının ortasında durunca, Doğanın, bu yerin donatımına ve güzelliğine katkı sağlayabilecek her şeyin seçiminde ne denli taraflı davrandığına hayran kalmak için neden var. [...] Muazzam sayıdaki bahçelerin servilerinin ve öteki ağaçlarının yeşilliği, manzarayı oluşturan ve İstanbul’a gelen insanların sanki gözlerini büyüleyen pek çok şeyin hoş karmaşıklığına büyük katkı sağlıyor.”⁹²

Başka deyişle, De Bruyn için, İstanbul, doğanın cömertçe ihsanlarda bulunduğu bir kent⁹³.

De Bruyn’ın en dayanılmaz meraklarından biri, Topkapı Sarayı ve oradaki yaşamdır. Sultan IV. Mehmet’i bir Cuma selamlığında görür; “Doğu’nun bu ulu hakamı”nı sadece atının yanında yürüyen üç veya dört uşak izlemektedir⁹⁴. Topkapı Sarayı’nı uzaktan seyreden De Bruyn, çeşitli köşkların, sık ve yüksek ağaçlarla kaplı bahçelerin süslediği sarayı “büyüleyici” bulur⁹⁵ ve şöyle bir yorumda bulunur: “Bu zenginlik, Osmanlı hükümdarlarının ihtişamını yansıtmaktadır.”⁹⁶ Doğal olarak, cariyeler ve onların yaşamı, De Bruyn’ın en çok merak ettiği husustur, ancak bu konuda anlattıkları, sadece başka seyyahların veya huzura kabul edilmiş elçilerin uydurduğu söylemlere dayanmaktadır⁹⁷.

Türklerdeki güçlü doğa sevgisi ve günümüzdeki ifadesi ile “çevre duyarlılığı,” De Bruyn’ın gözlemlerindeki en ilginç noktalardan birisidir. Tüm köşklar, yalılar ve evler, içinde çeşitli ağaçların ve çiçeklerin yer aldığı ve en

⁹¹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 53-56 ve 70-71.

⁹² *Ayn. es.*, s. 70: “Lors qu’on est au milieu du Port de cette grand ville, on a sujet d’admirer combien la Nature l’a favorisée dans le choix qu’elle a fait de tout ce qui pouvoit contribuer à la beauté & à l’ornement de sa situation. [...] La verdure des cypres & des autres arbres d’une infinité de jardins, n’aide pas peu à l’agréable confusion d’une infinité d’objets qui se presentent à la vuë, & qui enchantent pour ainsi dire les yeux de ceux qui arrivent à Constantinople.”

⁹³ Bkz. *Ayn. es.*, s. 71: “cette profusion des presens de la Nature.”

⁹⁴ *Ayn. es.*, s. 42: “[...] ce grand Monarque de l’Orient [...] n’étoit accompagné que de trois ou quatre Valets de pied qui alloient aupres de son cheval.” De Bruyn, bu gözlemi ile Osmanlı hükümdarının alçak gönüllülüğünü ve halkı ile içiçe olduğunu ima etmektedir.

⁹⁵ *Ayn. es.*, s.76: “un Palais enchanté.”

⁹⁶ *Ayn. es.*, s. 76: “La richness repond à la magnificence des princes Ottomans.”

⁹⁷ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 43-45.

görkemli şekilde düzenlenmiş bahçelerle çevrilidir⁹⁸. Ayrıca, çarşıda kafesler içinde satılan kuşları, insanlar para ile satın alıp serbest bırakmakta ve böylece o kuşların kafeslerde kapalı tutulmasını engellemektedirler. Bazı insanlar da, fırıncılara ve kasaplara para bırakarak, ölümlerinden sonra geride bıraktıkları köpeklerinin beslenmesini ve bakımını sağlamaktadırlar⁹⁹. Bir diğer ilginç örnek ise, Ayasofya'daki mozaik süslemelerindeki insan figürleri kapatıldığı halde, Kutsal Ruh'u sembolize eden güvercine, De Bruyn'ın deyimiyle, "kesinlikle dokunulmamıştır."¹⁰⁰

De Bruyn'ın gözlemleri, tamamen anlama, öğrenme ve istihbarat toplama amaçlıdır. Bu bakımdan, Türk sosyal yaşamının her yönüyle ilgilenmiştir; namaz, namaz vakitleri, ezan, abdest, gusül, sünnet, dönmelerin ve kölelerin durumu, çocuğa ad verme usulü, sokak kavgaları, küfürler, Müslümanlarla Hıristiyanların sosyal ve ticari ilişkileri, hamam ve bedensel temizlik, tuvaletler, haram yiyecek ve içecekler, bayramlar, evlilikler ve boşanmalar, tefecilik, tarikatlar, devlet yönetimi, şeyhülislamın tayini ve yetkileri, kazas-kerlerin ve kadıların yetkileri, kılık kıyafet, gayrimüslimlerin kıyafetleri, cenaze ve defin usulleri, Türk erkek ve kadınlarının fiziksel nitelikleri, yemek usulleri ve çeşitleri, ekmek yapımı, içecek olarak kahve ve şerbetler, spor ve beden eğitimi, okçuluk ve cirit, halk eğlenceleri ve mesireler, suç ve cezalar, asayiş ve denetimler ve toplum yaşamına ilişkin daha birçok yönler başlıca ilgilendiği ve araştırdığı konular olmuştur¹⁰¹.

Ayrıca, XVII. yüzyılda Celali isyanlarının da olumsuz etkilerine bağlı olarak iç huzurun bozulması, taşra yönetimlerinin zaafiyeti, güvenliğinin yeterince sağlanamaması ve ekonomik zorluklar gibi pek çok nedenler sonucu, eşkiyalık artmıştır¹⁰². İşte dönemin bu sosyal sorunu, De Bruyn'ın da gözlemlerine yansımıştır. Örneğin, hem İzmir'den İstanbul'a kafileyle hem de Antalya'dan İzmir'e kervanla karadan seyahat ederken, sık sık eşkiya korkusu yaşadıklarını belirtir¹⁰³.

Sonuç olarak denilebilir ki De Bruyn, Türkiye'deki ayrıntılı ve ilginç gözlemleriyle, Sultan IV. Mehmet ve Köprülüler döneminin ekonomik,

⁹⁸ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 53, 62 ve 70-71.

⁹⁹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 112-13.

¹⁰⁰ Bkz. *Ayn. es.*, s. 40: "[...] St. Esprit représenté en forme de Colombe. Les Turcs n'y ont point touché."

¹⁰¹ Bkz. *Ayn. es.* ss. 42-43 ve 79-151.

¹⁰² Bkz. Uzunçarşılı, s. 292; Celali isyanlarının nedenleri, etkileri ve sonuçları için, bkz. Akdağ, ss. 355 v.d.

¹⁰³ Bkz. Le Bruyn, ss. 36-38 ve 393-96.

tarihi, kültürel ve sosyolojik görünümünü ve ayrıca Türkiye-Hollanda ilişkilerinin ticarî ve diplomatik yansımaları belgesel nitelikte ortaya koymuştur. Dolayısıyla, onun seyahatnamesi, XVII. yüzyıl araştırmaları için göz ardı edilemeyecek yararlı ve zengin bir kaynaktır.

KAYNAKLAR

I. Metin

Le Bruyn, Corneille, *Voyage au Levant*, Paris: Chez Guillaume Cavelier, 1714.

II. Kaynaklar

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara: Bilgi, 1975.

Bacon, Francis, *Essays*, 1597, The World's Classics Series, London: Oxford UP, 1962.

Barnett, R.D., "The European Merchants in Angora." *Anatolian Studies*, 24 (1974): 135-41.

Chandler, Richard, *Travels in Asia Minor, 1764-1765*. Ed. and abr. Edith Clay. London: The British Museum, 1971.

Çelikkol, Zeki, Alexander de Groot ve Ben J. Slot, *Lale ile Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Daniel, Norman, *Islam and the West: The Making of An Image*. Rev. ed. 1960. Oxford: Oneworld, 1997.

De Groot, A.H., *The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610-1630*. Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1978.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Çev. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.

Israel, Jonathan I. *Empires and Entrepôts: The Dutch, the Spanish Monarchy, and the Jews, 1585-1713*. London: Hambledon, 1990.

—, *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740*. 1989. Oxford: Clarendon, 1992.

—, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall, 1477-1806*. Oxford: Clarendon, 1995.

Langford, Paul, "The Eighteenth Century (1688-1789)." *Morgan*, ss. 352-418.

Lendering, Jona, "Cornelis de Bruyn", 15 Mart 2008 http://www.livius.org/bn-bz/bruijn/cornelis_de_Bruyn.html.

Morgan, Kenneth O., ed. *The Oxford Illustrated History of Britain*, 1984, Oxford: Oxford UP, 1996.

Morrill, John, "The Stuarts (1603-1688)", *Morgan*, ss. 286-351.

Potter, David, ed. *Foreign Intelligence and Information in Elizabethan England: Two English Treatises on the State of France, 1580-1584*. Vol. 25. Camden Fifth Series. Cambridge: Cambridge UP, 2004.

Runciman, Steven, *A History of the Crusades*, 3 vols. 1951-54. Harmondsworth: Penguin, 1971.

Said, Edward. *Culture and Imperialism*, 1993, London: Vintage, 1994.

—, *Orientalism*, 1978. New York: Vintage-Random House, 1994.

Trevelyan, G.M. *A Shortened History of England*. 1942. Harmondsworth: Penguin, 1962.

Umunç, Himmet. "On Her Majesty's Secret Service: Marlowe and Turkey", *Belleten*, LXX, 259 (Aralık, 2006): 903-18.

- , “The Other Geography: Representations of the Turkish Landscape in English Travel Writings”, *Bellefen*, LXX, 261 (Ağustos, 2007): 721-43.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt III, Kısım 2: *XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*. 4. baskı, 1954. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Winstone, H.V.F., *Gertrude Bell*, New York: Quartet, 1978.

